«Θέατρο και μουσική για την Κοινωνική Επανένταξη και τα Δικαιώματα-ΑνεβάΖΩ!»

ΜΕ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ, ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ, ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

τεχνοδρομώ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΕΜΑΣ) 1

Η ΑΣΤΕΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 3

ΑΣ ΚΑΝΟΥΜΕ ΤΕΧΝΗ! 5

ΤΕΧΝΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ, ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ ,ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 6

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 11

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΕΜΑΣ)

-«Ας κάνουμε Τέχνη, για την ενδυνάμωση, την ισότητα, την ελευθερία»!

-«Και ποιοι είστε εσείς που το λέτε καλέ;»

Στο δικαιολογημένο αυτό ερώτημα θα θέλαμε να σας απαντήσουμε με την αφήγηση της πορείας που έχουμε ακολουθήσει μέχρι να φτάσει αυτός ο οδηγός στους υπολογιστές και τα χέρια σας αλλά και με τους λόγους για τους οποίους επιδιώξαμε να φτάσει ειδικά σε εσάς.

Είμαστε το Τεχνοδρομώ.[1]

Το Τεχνοδρομώ είναι ένα σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα το οποίο δημιουργήθηκε πριν 15 χρόνια από καλλιτέχνες/-ιδες, κοινωνικούς επιστήμονες και άλλους/-ες επαγγελματίες που μοιράζονται ως κοινό όραμα την εφαρμογή των τεχνών (με προεξάρχουσα τέχνη το θέατρο και τις τέχνες που το επικουρούν, όπως η αφήγηση, τα εικαστικά, η μουσική κλπ.) σε πεδία κοινωνικής ευαλωτότητας. Πιο ειδικά, στα χρόνια αυτά, τα μέλη του Τεχνοδρομώ έχουν συν-εργαστεί και συν-δημιουργήσει με πρόσωπα τα οποία βρίσκονται υπό κράτηση, είναι τοξικοεξαρτημένα, είναι ανήλικοι/-ες ή ενήλικοι/-ες πρόσφυγες/-ισσες, ή είναι πρόσωπα με αναπηρία.[2]

Η εμπειρία μας στο πεδίο, η ελληνική αλλά και η διεθνής βιβλιογραφία (μέρος των οποίων θα αναπτύξουμε παρακάτω), δείχνουν ότι πολλά πρόσωπα τα οποία έχουν αποφυλακιστεί, είναι πρόσφυγες/-ισσες, μετανάστες/-τριες, έχουν αναπηρία ή κάνουν χρήση ουσιών, είναι πιθανό να βρεθούν σε καθεστώς αστεγίας. Και αντίστροφα, πρόσωπα τα οποία βιώνουν αστεγία, είναι πιο πιθανό να εκτεθούν σε πολλαπλές μορφές βίας οι οποίες αναπαράγουν τον κύκλο της περιθωριακότητας εγκλωβίζοντας τους/τες σε αυτόν.

Η πολυετής κρίση την οποία βιώνει η χώρα μας με μία σειρά από επιμέρους κρίσεις (οικονομική 2010, προσφυγική 2015, πανδημία Covid-19) είχε κι έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια εξαιρετικά πολλών θέσεων εργασίας και τη συρρίκνωση της οικονομίας πολλών νοικοκυριών τα οποία δεν είχαν τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στις στεγαστικές και βιοποριστικές τους ανάγκες (Μπαλαπανίδης και συν., 2013), τον πολλαπλασιασμό των αστέγων μεταναστευτικής και προσφυγικής καταγωγής στους δημόσιους χώρους των ελληνικών πόλεων (Arapoglou et al., 2021), καθώς και τις ασύμμετρες κοινωνικές επιπτώσεις στη βάση των αλλαγών της πρόσληψης και «αναδιαμόρφωσης» του δημόσιου χώρου (Apostolou & Liodaki, 2021).

Η σχέση, λοιπόν, της αστεγίας με τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες με τις οποίες έχουμε πολύχρονη καλλιτεχνική συνεργασία θα λέγαμε ότι αποτέλεσε μία από τις αφορμές για την προσπάθεια δημιουργίας καλλιτεχνικών εργαστηρίων σε δομές Αστέγων στην Αθήνα. Οι διαρκώς όμως αυξανόμενες επιπτώσεις και προκλήσεις των πολλαπλών εθνικών κρίσεων στη ζωή των μη προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων (δηλαδή σε πιο πλατιά κοινωνικά κοινά), τα άμεσα σημεία των οποίων είναι η στεγαστική και βιοποριστική επισφάλεια και ο αστικός εξευγενισμός μας καλούν σε πιο διευρυμένη δράση. Κι αυτό γιατί διαμορφώνουν πολίτες «πολλαπλών ταχυτήτων», οι οποίοι/-ες δεν ανήκουν όπως αναφέρουν οι Arapoglou et al, (2021) στις «παραδοσιακές και καλά ενσωματωμένες απόψεις» των «εξαρτημένων, των ψυχικά ασθενών, των αποφυλακισμένων και των περιθωριοποιημένων μειονοτήτων» (σελ.116), προκαλώντας ρωγμές στην πρόσληψη της πολιτειότητας και στο αίσθημα ασφάλειας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού,

[1] Την παρούσα έρευνα πραγματοποίησε εκ μέρους του Τεχνοδρομώ η κοινωνική ανθρωπολόγος Μαριάννα Ιωάννα Βουϊδάσκη, ενώ την φιλολογική επιμέλεια του τελικού κειμένου πραγματοποίησε η Φοίβη Ψευδού.

[2] Για περισσότερες πληροφορίες μπορείς να ανατρέξεις στη σελίδα μας https://texnodromo.gr/

οδηγώντας, όπως παρατηρεί η Gouseti (2025) πιο ειδικά για τους ανθρώπους που βιώνουν αστεγία, στον παθητικό εγκλωβισμό τους μεταξύ υιοθέτησης ή αποστασιοποίησης από την κατάσταση αυτή.

Τον Σεπτέμβριο του 2025, μετά από σταθερές προσπάθειες και συναντήσεις με φορείς οι οποίοι δραστηριοποιούνται στο πεδίο της αστεγίας, το Τεχνοδρομώ υπέγραψε μνημόνιο συνεργασίας με τον Δήμο Αθηναίων και το Πολυδύναμο Κέντρο Αστέγων του δήμου με σκοπό τη δημιουργία καλλιτεχνικών εργαστηρίων στα οποία θα συμμετέχουν πρόσωπα τα οποία βρίσκονται σε καθεστώς αστεγίας και υποστηρίζονται από τις υπηρεσίες του δήμου. Η έναρξη των εργαστηρίων έγινε με την εθελοντική υποστήριξή από μέλη του Τεχνοδρομώ – καλλιτέχνες/-ιδες με ειδίκευση στον τομέα του κάθε εργαστηρίου.

Στην πορεία, το Τεχνοδρομώ εντάχθηκε στο πρόγραμμα PLATO (το οποίο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω του προγράμματος Citizens, Equality, Rights and Values (CERV), το ίδρυμα Μποδοσάκη και το NGO Support Centre- Cyprus) με το έργο «Θέατρο και Μουσική για την Κοινωνική Επανένταξη και τα Δικαιώματα–ΑνεβάΖΩ!». Δηλωμένος στόχος του έργου αποτελεί η πολιτειακή ενδυνάμωση των προσώπων τα οποία φιλοξενούνται σε δομές του Δήμου Αθηναίων μέσω της ενεργούς συμμετοχής τους σε καλλιτεχνικά εργαστήρια θεάτρου και μουσικής. Επιπλέον στόχος και όραμά μας αποτελεί η ουσιαστική δικτύωση σε τοπικό κι εθνικό επίπεδο με άλλους φορείς οι οποίοι δραστηριοποιούνται στον τομέα της αστεγίας με σκοπό την οργάνωση κοινών δράσεων, την ανταλλαγή καλών πρακτικών και τεχνογνωσίας οι οποίες θα πετύχουν τη θεσμοθέτηση και σταθερή παρουσία των τεχνών στο πεδίο της αστεγίας αλλά και την ανεύρεση πόρων ώστε τα πρόσωπα που βρίσκονται σε καθεστώς αστεγίας να μπορούν να αποκομίσουν τα οφέλη των τεχνών στη διαδικασία της ένταξης και της κοινωνικής και πολιτειακής ενδυνάμωσης τους απρόσκοπτα.

Παρότι θεωρούμε αναμενόμενο πως η συμμετοχή σε καλλιτεχνικά εργαστήρια αποτελεί ήσσονος σημασίας ζήτημα για τους ανθρώπους που βιώνουν αστεγία σε σχέση με την ανάγκη για ανεύρεση και πρόσβαση σε βασικούς πόρους για τη διατήρηση της ζωής, της ασφάλειας και την αξιοπρέπειάς τους (φαγητό, στέγαση, πρόσβαση σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ένταξη στην αγορά εργασίας), μέσω του παρόντος οδηγού – ο οποίος είναι αποτέλεσμα σύνδεσης σκόπιμα επιλεγμένων παρεμβάσεων στο εξωτερικό (στις οποίες είχαμε βιβλιογραφική πρόσβαση) με το ελληνικό παράδειγμα – θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τη σημασία της τέχνης για την κοινωνική (επαν)ένταξη, την κοινωνική ενδυνάμωση των προσώπων που βιώνουν αστεγία, καθώς και την ευαισθητοποίησή τους ως προς τα δικαιώματά τους και την προαγωγή της συμμετοχής τους σε διαδικασίες οι οποίες συμβάλλουν στην ανάπτυξη δίκαιων και ουσιαστικά συμπεριληπτικών κοινωνιών.

Επιπλέον, ο παρών οδηγός απευθύνεται ειδικά σε ωφελούμενα πρόσωπα των υπηρεσιών αστεγίας του Δήμου Αθηναίων και εργαζόμενους/ες σε υπηρεσίες Αστέγων, οι οποίες εξυπηρετούν τα πρόσωπα αυτά, κι αποτελεί μία πρόσκληση για τα ωφελούμενα πρόσωπα των υπηρεσιών με τις οποίες συνεργαζόμαστε να συμμετάσχουν στα εργαστήρια μας, ώστε βιωματικά να μπορέσουν να εμπεδώσουν όσα διακηρύσσουμε. Συμπληρωματικά, αποτελεί μία βάση για την έναρξη επικοινωνίας με φορείς και υπηρεσίες οι οποίες δραστηριοποιούνται στο πεδίο της αστεγίας.

Τέλος, σας ενημερώνουμε ότι η ανάγνωση, η ανάλυση και η σύνθεση της βιβλιογραφίας καθώς και η διαμόρφωση του οδηγού έγιναν εξ ολοκλήρου ανθρώπινα, χωρίς τη χρήση τεχνητής νοημοσύνης ως έκφραση κι ενδυνάμωση της δικής μας ερευνητικής και κοινωνικής ύπαρξης και δημιουργικότητας.

Η ΑΣΤΕΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Παρότι αναμφίβολα γνωρίζεις είτε βιωματικά είτε επαγγελματικά τη ζωή στο δρόμο και, πιθανά, έχεις επάρκεια κι αίσθηση των δημογραφικών και κοινωνικών δεδομένων στο πεδίο της αστεγίας ή έχεις συμμετάσχει κι εσύ στις παρακάτω έρευνες (εάν είσαι επαγγελματίας στο πεδίο ή πρόσωπο που βιώνει αστεγία), για την εξυπηρέτηση των επιχειρημάτων μας ως προς τη σημασία της τέχνης σε πεδία αστεγίας χρειάζεται να αναπτύξουμε κάποια κοινωνικά δεδομένα. Τα δεδομένα αυτά αντλούμε από δύο πρόσφατες έρευνες μέτρησης και ανάλυσης των ειδικών κοινωνικών χαρακτηριστικών σε πληθυσμό που βιώνει αστεγία στην Ελλάδα[3].

Όπως αναφέρουν οι ερευνητές/-τρια, οι άνθρωποι που βιώνουν αστεγία έχουν πολύ διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, έχουν επίσης διαφορετικές εμπειρίες πρόσβασης στις υπηρεσίες που εξυπηρετούν πρόσωπα σε αστεγία, στοιχείο το οποίο καθιστά τη μελέτη αλλά και την προσέγγιση αυτού του πληθυσμού περίπλοκη.

Στην αναφορά των Arapoglou et al. (2021) για την επίσημη πιλοτική καταμέτρηση των αστέγων σε πόλεις της Ελλάδας παρουσιάζονται δημογραφικά στοιχεία με σημαντικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Μία πολύ σημαντική είναι η έμφυλη διαφοροποίηση η οποία εντοπίστηκε στην καταμέτρηση, με την πλειονότητα των αστέγων που συμμετείχαν σε αυτή να είναι άνδρες. Παρατηρήθηκαν, επίσης, ηλικιακές και εθνοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των προσώπων που εντοπίστηκαν στο δρόμο, στις υπηρεσίες των δήμων και στις υπηρεσίες υποστηριζόμενης διαβίωσης, με τους νέους και τα πρόσωπα διαφορετικής υπηκοότητας να καταλαμβάνουν μεγαλύτερα ποσοστά στη διαβίωση στους δρόμους. Επίσης, η οικονομική δυσπραγία και η έλλειψη εργασίας θεωρήθηκαν από την πλειονότητα των συμμετεχόντων/-ουσων ως οι αιτίες που βρέθηκαν χωρίς στέγη, ενώ ως τρίτη αιτία στη σειρά αναφέρονται τα ενδοοικογενειακά προβλήματα.

Η Gouseti (2025) επιλέγει να διερευνήσει διεξοδικά τους διαφορετικούς «δρόμους» που οδήγησαν τα πρόσωπα που συνομίλησε στην αστεγία. Η διερεύνηση αυτή γίνεται μέσα από το πρίσμα της αλληλεπίδρασης προσωπικών παραγόντων των προσώπων που βιώνουν αστεγία με τις συστημικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί τα χρόνια της κρίσης στο κοινωνικό κράτος και την οικονομία. Οι δρόμοι αυτοί χαρακτηρίζονται από διαφορετικά επίπεδα κλιμάκωσης (σταδιακής ή ραγδαίας) γεγονότων ζωής και σχετίζονται άμεσα με τη χρήση ουσιών. Έτσι, έχουμε πορείες ζωής προσώπων τα οποία κάνουν χρήση ουσιών οι οποίες περιλαμβάνουν:

- αποκλεισμούς, τραυματικά γεγονότα και απομάκρυνση από τη στέγη ήδη από τα νεανικά χρόνια καθώς κι εξωθήσεις στην αστεγία στην ενήλικη ζωή,
- εμπειρίες κράτησης για αδικήματα στην ενήλικη ζωή καθώς και
- γυναίκες «διπλής εξάρτησης» στο δρόμο, η οποία διαμορφώνεται και από τη θέση της γυναίκας ως έμφυλα διαμορφωμένου υποκειμένου και από τη χρήση ουσιών.

[3] Η πρώτη έρευνα αφορά στην πρώτη καταγραφή αστέγων στους δρόμους και σε δομές του Υπουργείου Εργασίας στους δήμους Αθηναίων, Θεσσαλονίκης, Πειραιώς, Ηρακλείου, Ιωαννίνων, Νέας Ιωνίας και Τρικκαίων η οποία πραγματοποιήθηκε το 2018. Για εκτενείς πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα https://www.astegoi.gov.gr/index.php/en/foreis/survey και στο τεύχος αναφοράς πιλοτικής καταγραφής αστέγων το οποίο βρίσκεται στην ίδια σελίδα. Στον παρόντα οδηγό, χρησιμοποιούμε τα συμπεράσματα όπως αυτά αναλύονται από μέλη της επιστημονικής ομάδας της έρευνας στο άρθρο “Counting the homeless in Greece” (Arapoglou et al., 2021). Επιπλέον αξιοποιούνται τα συμπεράσματα της έρευνας της Gouseti (2025) η οποία πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα–τόπος και της δικής μας παρέμβασης– και δημοσιεύθηκαν στο European Journal of Homelessness (Ευρωπαϊκό Περιοδικό για την Αστεγία).

Πολύ διαφορετικά περιγράφονται οι εμπειρίες και η κλιμάκωση των γεγονότων της ζωής προσώπων τα οποία δεν έκαναν χρήση ουσιών, όμως βρέθηκαν χωρίς στέγη κατά κύριο λόγο σε μεγαλύτερη ηλικία:

- η εμφάνιση οικονομικής δυσπραγίας,
- η απώλεια της εργασίας,
- η εμφάνιση προβλημάτων υγείας τα οποία αποτέλεσαν τροχοπέδη για την εργασιακή απασχόληση,
- η παρουσία προβλημάτων εντός του οικογενειακού πυρήνα σε περίοδο οικονομικής επισφάλειας,
- η έλλειψη των απαραίτητων νομικών εγγράφων αλλά και
- η μη σταθερή παρουσία στην αγορά εργασίας γυναικών οι οποίες καλύπτουν τις ανάγκες των οικογενειών τους

είχαν ως αποτέλεσμα ραγδαίες εξελίξεις οι οποίες τους/τις οδήγησαν τον δρόμο.

Οι διαφορετικοί δρόμοι που οδηγούν έναν άνθρωπο στην απώλεια στέγης έχουν όμως για την Gouseti και μία πιο βαθιά συνέπεια: την εμπέδωση των αποκλεισμών, την ενσωμάτωσή τους και την ανάπτυξη διαθέσεων απέναντι στην αστεγία οι οποίες μέσα στο χρόνο απομειώνουν την υπόσταση των προσώπων ως δρώντα υποκείμενα και τους οδηγούν στον ιδρυματισμό.

Η επίπτωση αυτή, οδηγεί στην κοινωνική απόσυρση και την ουσιαστική ρήξη με την αυτοπεποίθηση και την ενεργό δράση (για τον εαυτό και την κοινωνία), στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο ο οποίος αναγνωρίζει στον εαυτό του την ιδιότητα του πολίτη.

Τις επιπτώσεις αυτές φιλοδοξεί να προλάβει αλλά και να «αντιστρέψει» η τέχνη σε πεδία αστεγίας.

Στη συνέχεια θα απαριθμήσουμε κάποια από τα σημαντικά θετικά αποτελέσματα της συμμετοχής σε καλλιτεχνικές δράσεις τα οποία θα αναλύσουμε αξιοποιώντας συνοπτικά κάποια ενδεικτικά παραδείγματα τα οποία εντοπίσαμε στη βιβλιογραφία και λειτουργούν ενισχυτικά στην τεκμηρίωσή μας με βάση την σύντομη κοινωνική ανάλυση του ελληνικού παραδείγματος.

Παρότι οι συνθήκες ευαλωτότητας, τα παρεχόμενα προγράμματα και υπηρεσίες και το προφίλ φαινομενικά ίδιων κοινωνικών ομάδων (π.χ. ομάδες γυναικών, ομάδες νέων ή τρίτης ηλικίας) παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις από τόπο σε τόπο και εύκολα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η χρήση παραδειγμάτων από το εξωτερικό ενέχει περιορισμούς ίσως και λογικά άλματα, ωστόσο, θα προσπαθήσουμε με ανοιχτότητα, κριτικό βλέμμα και δημιουργική διάθεση να συν-θέσουμε τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του ελληνικού παραδείγματος (όπως αναλύθηκαν παραπάνω) με κάποια καλλιτεχνικά παραδείγματα από τη διεθνή βιβλιογραφία[4], με στόχο να αποτελέσουν αφορμή για αναστοχασμό και τη βάση για ευγενή διάλογο μεταξύ ημών που εκπροσωπούμε την κοινωνία των πολιτών, των εργαζόμενων σε δομές αστέγων και των προσώπων που βιώνουν αστεγία με σκοπό τη συμβολή στην περαιτέρω χάραξη συμπεριληπτικών πολιτικών.

[4] Η βιβλιογραφία αναφορικά με την παρουσία και τη συμβολή των τεχνών στην κοινωνική ένταξη, την προσωπική και κοινωνική ενδυνάμωση των προσώπων τα οποία βιώνουν αστεγία είναι πλούσια και αδύνατον να συμπεριληφθεί ολόκληρη σε έναν μικρό οδηγό ο οποίος προσπαθεί να δημιουργήσει μία βάση για την εκκίνηση διαλόγου σχετικά με τη σημασία των τεχνών στην κοινωνική ένταξη και αποκατάσταση προσώπων που βιώνουν αστεγία. Επιδίωξη ήταν να χρησιμοποιηθούν είτε πιο ενδεικτικά είτε τα πιο πρόσφατα κείμενα στα οποία υπήρξε πρόσβαση.

ΑΣ ΚΑΝΟΥΜΕ ΤΕΧΝΗ!

- *«Αυτό μας έλειπε!»*

Θα μπορούσε να λέει χαμηλόφωνα ή φωναχτά η πιο αρνητικά προκατειλημμένη φωνή σχετικά με την παρουσία των τεχνών στο χώρο της αστεγίας. Σχόλιο το οποίο μοιάζει λογικό, αν ληφθεί υπόψιν ότι τα άτομα που βιώνουν αστεγία αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες ή και πλήρη αδυναμία για την πρόσβαση σε βασικούς πόρους για την εξασφάλιση της βιολογικής κι αξιοπρεπούς ζωής.

Είναι ταυτόχρονα και η φωνή που έχει ενσωματώσει και αποδεχθεί τους λόγους του συρρικνωμένου κοινωνικού κράτους περί «δράσης κι ευθύνης» των αστέγων (Fenge, et al., 2018), και της αποδοχής των περικομμένων κοινωνικών δράσεων που αποσκοπούν στην ουσιαστική ένταξη των ληπτών/-τριών υπηρεσιών αστεγίας. Με αυτό τον τρόπο, η φωνή αυτή κάνει την υλοποίηση καλλιτεχνικών εργαστηρίων σε πληθυσμούς που βιώνουν αστεγία να φαντάζει «πολυτέλεια»[5].

Οι βασικές ανάγκες για την ανθρώπινη επιβίωση δεν μπορούν να βρεθούν σε αντιπαράθεση με τη ψυχοκοινωνική και πολιτειακή αξία των τεχνών στο πεδίο της αστεγίας. Αυτό από τη μεριά του κόσμου των τεχνών θα ήταν υπερφίαλο και υποκριτικό.
Εν αντιθέσει, χρειάζεται η αντιπαράθεση με τις προκαταλήψεις, τις κοινωνικές και πολιτικές κατασκευές οι οποίες αναγνωρίζουν τον πληθυσμό που βιώνει αστεγία ως ένα πλήθος ατόμων τα οποία έχουν απλώς και αποκλειστικά βιολογικές ανάγκες (Porcellana V. et al, 2020) ή ως άτομα τα οποία όσο πιο έντονα αρνητική αισθητηριακή πληροφορία εκπέμπουν, τόσο πιο ηθικά εκμαυλισμένα θεωρούνται (Untea, 2018) – κοινώς ως πλήθος ατόμων που έχουν απανθρωποποιηθεί (Roy et al., 2021). Η αναγνώρισή τους ως προσώπων τα οποία αξίζουν πρόσβαση στην ομορφιά (Porcellana V.et al., 2020) κι έχουν δικαίωμα στην τέχνη αλλά και ως ολιστικών ανθρώπινων υποκειμένων, ληπτών/-τριών και εκφραστών αισθητηριακών σημάτων και πληροφοριών (Untea, 2018) είναι το αποφασιστικό κοινωνικό βήμα στο οποίο ο κόσμος των τεχνών έχει καθοριστική συμβολή για την πραγμάτωσή του.

[5]Κάποιες από τις περιπτώσεις που αναλύουμε προσπαθούν να άρουν την ψευδή αντιπαράθεση των βιολογικών αναγκών έναντι των ψυχοκοινωνικών και πολιτειακών με όποια μέσα διέθεταν. Ενδεικτικά, δύο από τα εργαστήρια στα οποία θα αναφερθούμε επισημαίνουν ότι οι συντελεστές τους προσπάθησαν να εξασφαλίσουν ότι ο βασικός πόρος τον οποίο αναζητούν κατά τη διάρκεια της ημέρας πρόσωπα που βιώνουν αστεγία –το φαγητό– θα παρέχονταν από το εργαστήριο ή στο χώρο των εργαστηρίων, ώστε να μειωθεί η διαρροή των συμμετεχόντων/-ουσών που συμμετείχαν σε αυτά [βλέπε τα παραδείγματα του θεάτρου των αστέγων στην Πολωνία (Kwiatkowska-Tybulewicz & Gábri, 2026) και του εργαστηρίου χειροτεχνιών στην Βικτώρια (Clover & Craig, 2009)]. Επιπλέον, κάποια εργαστήρια έλαβαν χώρα σε δομές φιλοξενίας και κέντρα ημέρας αστέγων, ώστε να διασφαλιστεί η σταθερότητα της συμμετοχής σε αυτά, εφόσον τα συμμετέχοντα πρόσωπα είχαν εξασφαλίσει την κάλυψη των βασικών τους αναγκών σε σταθερό τόπο (βλέπε το παράδειγμα των Fenge et al., 2018).

ΤΕΧΝΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΔΥΜΑΝΩΣΗ, ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ, ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Οι τέχνες μπορούν να προσφέρουν τα εργαλεία και τα μέσα για την αδιαμεσολάβητη επικοινωνία

- των προσωπικών εμπειριών, ενδιαφερόντων, αποκλεισμών και αναγκών καθώς και των παραβιάσεων των δικαιωμάτων
- αλλά και των ιδεών και προτάσεων για αλλαγές των προσώπων όλων των κοινωνικών ομάδων που βιώνουν αστεγία

σε πολυάριθμα ακροατήρια τα οποία περιλαμβάνουν πολίτες και άμεσα εμπλεκόμενους στις υπηρεσίες αστέγων, όπως εργαζόμενους/-ες στο πεδίο και στην χάραξη πολιτικών, αποδίδοντας σε αυτή τη μορφή επικοινωνίας εγκυρότητα[6], καθώς η (παραγωγή) γνώση(ς) προκύπτει από τα ίδια τα περιθωριοποιημένα πρόσωπα (Neel & Dentith, 2004). Η δυνατότητα που προσφέρουν οι τέχνες να ακουστούν και να αναγνωριστούν οι φωνές προσώπων τα οποία στη δημόσια σφαίρα θεωρούνται πολλές φορές αόρατα είναι ένα πρώτο βήμα για την κοινωνική τους (επανα)δραστηριοποίηση κι ενδυνάμωση.

Στη συνέχεια παραθέτουμε κάποια ενδεικτικά παραδείγματα παρέμβασης σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες οι οποίες αποσκοπούσαν στην ενδυνάμωση της φωνής των συμμετεχόντων/-ουσών και τη δημιουργία διαύλων επικοινωνίας με την κοινωνία και τις υπηρεσίες.

Πρώτο είναι το παράδειγμα του εργαστηρίου ποίησης με τον εξαιρετικά περιγραφικό τίτλο “Seldom Heard Voices” (Φωνές που σπάνια ακούγονται) (Fenge et al., 2018). Σε αυτό το εργαστήριο τα συμμετέχοντα πρόσωπα ενισχύθηκαν, ώστε να δημιουργήσουν προσωπικά αλλά και συλλογικά ποιήματα τα οποία πραγματεύονταν ζητήματα ταυτότητας, της εμπειρίας στο περιθώριο καθώς και της οικογένειας. Σε αυτή την πορεία κατάφεραν να αναστοχαστούν παράγοντας γνώση μέσω της συναισθηματικής εμβάθυνσης

- αρχικά για τον ίδιο τους τον εαυτό και στη συνέχεια
- για άλλα πρόσωπα,

συμβάλλοντας με αυτή τη γνώση σε διαδικασίες μετατοπίσεων και ανοιγμάτων του περιορισμένου τρόπου με τον οποίο προσλαμβάνονται κοινωνικά άτομα τα οποία βιώνουν αστεγία. Η διαδικασία αυτή συνέβαλε, επίσης, στην παροχή υλικού για την μεγαλύτερη κατανόηση της εμπειρίας της αστεγίας από εργαζόμενα πρόσωπα σε υπηρεσίες για αστέγους, όπως κοινωνικούς λειτουργούς.

Συμπληρωματικά, αναφέρει η Serpa (2022) η οποία παρουσιάζει ένα αντίστοιχο εργαστήριο ποιητικής έρευνας – στο οποίο, όμως, συμμετείχαν μετανάστες που βίωναν αστεγία- η χρήση της ποίησης, όταν αξιοποιείται για την άντληση πληροφοριών οι οποίες θα ευαισθητοποιήσουν ευρύτερο κοινό είναι μία δίκαιη πρακτική, λειτουργεί όχι μόνο έγκυρα ως προς το κοινωνικό περιεχόμενο που παράγει αλλά και

[6] Η απουσία διαμεσολάβησης προστατεύει από την αλλοίωση που προκαλούν οι υποκειμενικές και απλοποιημένες ερμηνείες τρίτων προσώπων, όπως αυτές των κοινωνικών επιστημόνων. Αυτή την αντιπροσωπευτική ασφάλεια επιδιώκουν να αξιοποιήσουν οι ερευνητές/-τριες [χαρακτηριστικά οι Fenge et al. (2018), η Serpa (2022) και οι Roy et al. (2021)] στα παραδείγματα συμμετοχικών ερευνών με τη χρήση τέχνης.

προστατευτικά στην έκθεση των ευάλωτων προσώπων που συμμετέχουν σε αυτά, καθώς εκτίθεται το έργο τους και όχι τα ίδια τα πρόσωπα.

Ένα τρίτο παράδειγμα εργαστηρίου δημιουργικής γραφής, το οποίο φωτίζει και κοινωνικοποιεί τις ιδιαίτερες εμπειρίες προσώπων νεαρής ηλικίας που βιώνουν αστεγία, έρχεται από τους Ottaway et al. (2009). Τα εκφραστικά έργα του εργαστηρίου αυτού (κείμενα και σχέδια) «βγήκαν» από τα όρια των τειχών καθώς αναρτούνταν σε μία ειδικά διαμορφωμένη γι' αυτόν τον σκοπό ψηφιακή σελίδα[7]. Έτσι, το ευρύ κοινό, εργαζόμενες/-οι στο πεδίο αλλά και πρόσωπα τα οποία εργάζονται στη χάραξη πολιτικής για την αστεγία, είχαν τη δυνατότητα της άμεσης ανάγνωσης κι επεξεργασίας των εμπειριών των νέων που βρέθηκαν χωρίς στέγη. Τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα των νέων που συμμετείχαν στο εργαστήριο, ταυτίζονται με «τους δρόμους» που ακολουθούν οι νέοι/-ες στην Ελλάδα (Gouseti, 2025) και αφορούν στην πρώιμη περιθωριοποίησή τους στα νεανικά τους χρόνια, εμπειρίες βίας και χρήσης ουσιών, καθώς και την πορεία τους προς την επανένταξη.

Τις εμπειρίες νέων που βιώνουν αστεγία ανέδειξε, επίσης, το «Manchester Project» στο οποίο οι συμμετέχοντες δημιούργησαν εγκαταστάσεις φωτογραφιών στο δημόσιο χώρο οι οποίες περιλάμβαναν φωτογραφικές λήψεις με θέματα που τους αφορούν άμεσα, όπως η προσωπική υγιεινή[8], ο ύπνος και η χρήση ουσιών. Την ίδια περίοδο, οι συμμετέχοντες προχώρησαν στην πραγματοποίηση ξεναγήσεων στους δρόμους της πόλης στοχευμένα επιλεγμένων προσώπων οι οποίοι/-ες εκπροσωπούσαν την κυβέρνηση, τον χώρο των τεχνών, της επιστήμης κ.α., με σκοπό να αναδείξουν ακριβώς τα ζητήματα που βιώνουν οι νέοι που δεν έχουν στέγη (Roy et al, 2021).

Οι Tariq et al. (2025) παρουσιάζουν το παράδειγμα της συμμετοχικής έρευνας δράσης με πρόσωπα που βιώνουν αστεγία και είναι ασθενείς με διαβήτη. Στόχος της έρευνας ήταν να αναδειχθούν πολύτροπα οι διάφορες μορφές στίγματος που αντιμετωπίζουν πρόσωπα με διπλό περιορισμό (την αστεγία και την ασθένεια), οι οποίες αφορούν στην ελλιπή πληροφόρηση του κοινού (συμπεριλαμβανομένων και των εργαζομένων) για τον διαβήτη, την απουσία ιδιωτικού χώρου στις δομές στέγασης αλλά και τις παρεξηγήσεις οι οποίες σχετίζονται με τη χρήση ουσιών (ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι οι ασθενείς με διαβήτη κάνουν χρήση συριγγών για την παροχέτευση ινσουλίνης) . Η έρευνα αυτή περιλάμβανε τη συμμετοχή:

- σε ομάδες εστιασμένων συζητήσεων,
- σε ομάδα θεάτρου φόρουμ και το ανέβασμα μιας παράστασης το σενάριο της οποίας είχε προκύψει από τα ίδια τα μέλη της ομάδας και απευθύνθηκε σε κοινό το οποίο αποτελούνταν από φοιτητές, ερευνητές και εργαζόμενους στην κοινότητα,
- στην παραγωγή μίας ταινίας το σενάριο της οποίας συνδιαμορφώθηκε από τα συμμετέχοντα πρόσωπα και είχε ευρεία διανομή.

Ένα τελευταίο παράδειγμα αφορά την υποεκπροσωπημένη (και στον ελληνικό χώρο) και πολλές φορές αόρατη ομάδα των γυναικών σε μακρόχρονη αστεγία σε μία κοινοτική έρευνα βασισμένη στην τέχνη με τον πλέον περιγραφικό τίτλο "[in]visible

[7] Η σελίδα, όπως αναφέρεται στην αναφορά, είχε τον χαρακτηριστικό τίτλο "Toronto Youth Street Stories website"

[8] Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση της Middelman (2025), ότι η απουσία προσβάσιμων δημόσιων τουαλετών στην πόλη (χαρακτηριστικό και των ελληνικών αστικών κέντρων), συμβάλλει στην «ποινικοποίηση» της ήδη περιορισμένης δραστηριοποίησης των αστέγων καθώς βασικές ανάγκες της καθημερινής τους ζωής - όπως αυτές που λαμβάνουν χώρα στην τουαλέτα- πραγματοποιούνται τελικά στο δημόσιο χώρο.

project" ([α]όρατο εγχείρημα). Όπως μας αναφέρει η Vaccaro (2023), οι γυναίκες του προγράμματος συμμετείχαν σε έναν κύκλο συζητήσεων και παραγωγής έργων (φωτογραφικών, εικαστικών, κολλάζ) στα οποία πραγματεύτηκαν τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν με τις υπηρεσίες οι οποίες αφορούν στη στέγαση, καθώς και προτάσεις για την άρση αυτών των εμποδίων και την ικανοποιητική παροχή στέγασης. Οι τέχνες επιλέχθηκαν ως εκείνα τα μέσα παραγωγής θεωρίας και γνώσης για την αστεγία που είναι λιγότερο απαιτητικά και ευκολότερα προσβάσιμα για όλες τις συμμετέχουσες. Με αυτόν τον τρόπο οι συμμετέχουσες μπόρεσαν να αποδώσουν οπτικά τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν, το όραμα και τις προσδοκίες τους για τη στέγαση στο μέλλον και επικοινωνώντας τα μέσω του προγράμματος, κατάφεραν να συμβάλλουν στην αλλαγή της προσέγγισης της στέγασης γυναικών με μακρόχρονη εμπειρία αστεγίας. Η Vaccaro (2023) μας ενημερώνει ότι, ως αποτέλεσμα αυτής της παραγόμενης γνώσης από τις γυναίκες που συμμετείχαν στο κοινοτικό αυτό ερευνητικό πρόγραμμα, κάποιοι από τους φορείς οι οποίοι συνεργάστηκαν στην υλοποίησή του προχώρησαν στη συνέχεια στην κατασκευή δύο κτηρίων στέγασης γυναικών.

Όπως αναφέρουν οι Sakamoto et al. (2008) σχετικά με άστεγα πρόσωπα στο Τορόντο (τα οποία συμμετείχαν σε καλλιτεχνικές δράσεις για την εξωστρέφεια των ζητημάτων της αστεγίας), τα πρόσωπα αυτά έχουν άποψη για τα ζητήματα που τα αφορούν εκφράζοντας την πολύπλευρη ύπαρξή τους ως ανθρώπινα υποκειμένα. Όμως οι απόψεις αυτές σπανίως ακούγονται κατά τη διαμόρφωση πολιτικών για την αστεγία κι εκεί αποδίδεται από τα ίδια τα πρόσωπα η αποτυχία των πολιτικών αυτών.

Επιπλέον, η Serpa (2022) με τη σειρά της επισημαίνει ότι οι αυστηρά «επιστημονικοί» τρόποι με τους οποίους τοποθετούνται κοινωνικοί και λοιποί επιστήμονες για τα θέματα της αστεγίας ενέχουν τον κίνδυνο να ενισχύσουν την αίσθηση της ετερότητας των προσώπων τα οποία βιώνουν αστεγία στενεύοντας τα όρια της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Κάνοντας το πρώτο χρονικό και πολιτισμικό μας άλμα, σε περίπτωση που οι διαπιστώσεις των Sakamoto et al. και της Serpa έχουν έρεισμα στην Ελλάδα των ημερών μας, τότε η ανάγκη για τη χρήση των τεχνών ώστε να υπάρξει μία ειλικρινής, και ισότιμη ακρόαση των αναγκών των ατόμων που βιώνουν αστεγία από τους φορείς διαμόρφωσης πολιτικών είναι επιτακτική για την ενίσχυση της συμπερίληψης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Τα καλλιτεχνικά εργαστήρια σε πλαίσια αστεγίας – ιδίως τα παραδείγματα εργαστηρίων τα οποία είχαν/έχουν πολυετή διάρκεια – συμβάλλουν επίσης σε μία διπλή κοινωνική μετατόπιση των προσώπων που βιώνουν αστεγία:

I. οι συμμετέχοντες/-ουσες στα εργαστήρια βρίσκουν έναν τόπο στον οποίο αποκτούν δημιουργικές δεξιότητες οι οποίες συμβάλλουν
    - στη μετάβαση της προσέγγισής τους από την κοινωνία αλλά και
    - της αυτοαναγνώρισής τους

από άστεγα άτομα σε καλλιτέχνες/-ιδες (Clover & Craig, 2009). Συνδέονται με τις δυνατότητες, το πολιτισμικό τους υπόβαθρο και τις γνώσεις τους, μεταβάλλοντας την εικόνα που υπάρχει γι' αυτούς κοινωνικά η οποία ταυτίζεται με προσωπικές αδυναμίες και αποτυχίες τους (Porcellana et al., 2020), κι αποκτούν τα μέσα για τον δημιουργικό «εορτασμό» δικαιωμάτων και ρόλων οι οποίοι δοκιμάστηκαν ή αποστερήθηκαν κατά την αστεγία – όπως η μητρότητα (Neel & Dentith, 2004). Ταυτόχρονα,

II. το εργαστήριο γίνεται ο κοινωνικός τόπος δράσης και αναφοράς τους, ο τόπος όπου αποκτούν ενεργό ρόλο και συμβάλλουν στη λήψη αποφάσεων και την υλοποίησή τους. Για πολλά πρόσωπα τα εργαστήρια γίνονται το σπίτι τους ή

μία ευρύτερη οικογένεια (Pney-Gil et al., 2025) προκαλώντας ρήξη με την ιδρυματοποίηση, την απομόνωση αλλά και με τον τρόπο αναπαραγωγής του κοινωνικού και πολιτισμικού τους δυναμικού στο δρόμο (Porcellana et al., 2020)[9] .

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η χορωδία γυναικών που βιώνουν αστεγία “Halalu” στο Τελ Αβίβ (Pney-Gil et al., 2025). Οι συμμετέχουσες στην ομάδα είχαν την ευκαιρία να ενδυναμώσουν τις κοινωνικές σχέσεις τους με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας μέσω του μοιράσματος δημιουργικού χρόνου για έναν κοινό σκοπό, ο οποίος ήταν το από κοινού μουσικό μοίρασμα της χορωδίας με τραγούδια που είχαν ως θεματική τους την φιλία, την αλληλεγγύη και την ελπίδα. Το μοίρασμα αυτό τις έκανε να νιώθουν, όπως περιέγραψαν οι ίδιες, την χορωδία ως μία οικογένεια γι’ αυτές την ώρα που η χορωδία τους διασφάλιζε τη διασύνδεση με την κοινότητα και της υπηρεσίες της.

Ένα άλλο ενδιαφέρον παράδειγμα έρχεται από το Τορίνο και το δημιουργικό εργαστήριο “Costruire Bellezza” (Κατασκευή Ομορφιάς), το οποίο στεγαζόταν στο κέντρο ημέρας αστέγων του δήμου. Όπως μας αναφέρουν οι Porcellana et al. (2020), οι συμμετέχοντες/-ουσες του εργαστηρίου είχαν την ευκαιρία να δημιουργήσουν χρηστικά (π.χ. καρέκλες) και εικαστικού ενδιαφέροντος αντικείμενα και ιδέες με τη χρήση ποικίλων υλικών τα οποία μοιράστηκαν με την κοινότητα. Τα μέλη του εργαστηρίου, αλληλεπιδρώντας κοινωνικά και σωματικά μεταξύ τους αλλά και με τη διαμεσολάβηση των υλικών, κατάφεραν να επιλύσουν προβλήματα τα οποία προέκυπταν από εμπόδια κατά την παραγωγή των έργων αλλά και από τις διαφορετικές τους πολιτισμικές αναφορές, αναπτύσσοντας, έτσι, σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ τους και δεξιότητες οι οποίες είναι αναγκαίες για την συνύπαρξη στην κοινότητα.

Οι Kwiatkowska-Tybulewicz & Gábri (2026), αναλύοντας τις ιδέες της Anna Szyfa, συντονίστριας του Θεάτρου Αστέγων στην Πολωνία, για τον ρόλο των θεατρικών ομάδων οι οποίες δεν έχουν επαγγελματικό χαρακτήρα, αναφέρουν ότι αυτές συμβάλλουν στην ενίσχυση κρίσιμων για την κοινωνική ζωή δεξιοτήτων–δεξιότητες οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν σε διαφορετικά πεδία όπως ο χώρος της εργασίας. Παρόμοια, το πολυετές «θέατρο της ένταξης» στη Σεβίλλη, μέσω των θεατρικών πρακτικών (οι οποίες συνδυάστηκαν με εργαλεία της κοινωνικής εργασίας), στόχευσε στην ενίσχυση των κοινωνικών και πολιτισμικών εκφραστικών δυνατοτήτων και δεξιοτήτων διαχείρισης συγκρούσεων των μελών του μέσω των ποικίλων πολιτισμικών και κοινωνικών δρόμων που προσφέρει το θέατρο ενισχύοντας ταυτοχρόνως το αίσθημα εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών, την ανάληψη πρωτοβουλιών και την ενεργό ατομική και συλλογική δράση (Cordero Ramos & Muñoz Bellerin, 2019).

Ο McCollum (2013) παρουσιάζει ότι το πολυετές εγχείρημα του εικαστικού εργαστηρίου για πρόσωπα που βιώνουν αστεγία “Art From The Streets” (η τέχνη από τους δρόμους), κατάφερε να κάνει τα συμμετέχοντα σε αυτό πρόσωπα να διαπραγματευτούν τα στερεότυπα γύρω από την κατάσταση της αστεγίας και να τα αναπλαισιώσουν,

[9] Όπως αναφέρει η Gouseti (2025) στην έρευνά της σε πληθυσμό που βιώνει αστεγία στην Αθήνα, οι νέοι/-ες που έχουν βιώσει κι ενσωματώσει σταδιακά επαναλαμβανόμενες εμπειρίες αποκλεισμών και περιθωριοποίησης (συμπεριλαμβανομένης και της φυλάκισης) συσσωρεύουν «μορφές κεφαλαίου που μπορούν να εξαργυρωθούν μόνο σε αυτόν τον συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο» (το δρόμο και τη φυλακή) (σελ. 57), ενώ πρόσωπα τα οποία έχασαν αιφνίδια και μακρόχρονα την πρόσβαση στα πεδία της αναπαραγωγής του κοινωνικού, πολιτισμικού και οικονομικού τους κεφαλαίου καταλήγουν να απομονώνονται κοινωνικά και να χάνουν την ορμή για ενεργό δράση.

διαμορφώνοντας μία νέα δυναμική ταυτότητα: αυτή του/της καλλιτέχνη/-ιδας η οποία υιοθετήθηκε πλήρως από τα συμμετέχοντα πρόσωπα κι έγινε μέρος μίας επίσης δυναμικής πλουραλιστικής πολιτισμικά κοινότητας, αυτής των δρώντων υποκειμένων στο εργαστήριο[10]. Αντίστοιχη εμπειρία μετάβασης προς την απόκτηση της καλλιτεχνικής ταυτότητας αναφέρουν και οι Clover & Craig (2009) στο παράδειγμα ενός εικαστικού εργαστηρίου διάρκειας δεκαοχτώ μηνών το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Βικτώρια, και συμμετέχουσες σε αυτό ήταν γυναίκες με εμπειρία αστεγίας. Στο εργαστήριο αυτό οι γυναίκες πορεύθηκαν προς την κατάκτηση του «ανήκειν» μεταξύ τους και από κοινού απέκτησαν καλλιτεχνικές δεξιότητες τις οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν κι επαγγελματικά.

Η δημιουργία ευκαιριών που προσφέρουν τα καλλιτεχνικά εργαστήρια προς τα πρόσωπα που βιώνουν αστεγία

- για την ανάδειξη της δημιουργικής τους πλευράς, των γνώσεων και δυνατοτήτων που κατέχουν και
- για την άμεση επικοινωνιακή και σωματική αλληλεπίδραση με πρόσωπα από την κοινότητα

(μέσω εικαστικών εκθέσεων, ανοιχτών εργαστηρίων, παραστάσεων, προβολών κ.α.) συμβάλλει καθοριστικά στην μεταβολή, μέσω της βιωματικής ανατροπής τους, των αναπαραστάσεων και προκαταλήψεων που έχει η κοινωνία για τα πρόσωπα αυτά κι επιδρά καθοριστικά στην ενίσχυση της προσωπικής τους εικόνας για τον εαυτό τους, στην κοινωνική τους ενδυνάμωση, την κοινωνική τους ένταξη, την ισότιμη αντιμετώπισή τους. Αυτά συνεπάγονται την ανάκτηση του αισθήματος κοινωνικής αποδοχής και της πρόθεσης για συλλογική/κοινωνική κινητοποίηση[11]: βασικές ποιότητες στην ταυτότητα του πολίτη.

Η τελευταία μας αναφορά αποτελεί μία υπενθύμιση προς τους αναγνώστες και τις αναγνώστριες αυτού του εντύπου: το θέατρο[12] στην Ελλάδα, έχει λειτουργήσει ιστορικά ως βασικό μέσο και πεδίο πολιτειακού αναστοχασμού και δημοκρατικής ενδυνάμωσης για ηθοποιούς και κοινό από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αυτή την τέχνη υπηρετούμε κι εμείς.

Ας κάνουμε θέατρο λοιπόν! Ας φτιάξουμε μουσική! Για την ενδυνάμωση, την ισότητα, την ελευθερία, τη δημοκρατία!

[10] Το συγκεκριμένο εργαστήριο, το οποίο υπάρχει έως σήμερα, προσφέρει ένα ακόμη βήμα στα πρόσωπα που βιώνουν αστεγία: αυτό του οικονομικού προσπορισμού από τα έργα τέχνης, καθώς αυτά είναι διαθέσιμα προς πώληση συμβάλλοντας σε μία συνολικότερη ενδυνάμωση των μελών του. Για περισσότερες πληροφορίες δείτε τη σελίδα https://artfromthestreets.org/.

[11] Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν οι περισσότερες βιβλιογραφικές αναφορές που παραθέσαμε και πιο ενδεικτικά για τη συμβολή της ποίησης οι Fenge et al. (2018), για τα κοινά εργαστήρια φωτογραφίας αστέγων και φοιτητών η Hachett (2020) και παραστατικών τεχνών οι Kwiatkowska-Tybulewicz & Gábri (2026), για εικαστικές εκθέσεις οι Clover & Craig (2009) και εικαστικά εργαστήρια ο McCollum, (2013), για θεατρικές παραστάσεις οι Cordero Ramos & Muñoz Bellerin (2019).

[12] μία από τις τρεις τέχνες με τις οποίες παρεμβαίνει το Τεχνοδρομώ καλλιτεχνικά στο κέντρο ημέρας αστέγων του Δήμου Αθηναίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μπαλαπανίδης, Δ., Πατατούκα, Ε. & Σιατίτσα, Δ. (2013). Το δικαίωμα στην κατοικία την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα. *Γεωγραφίες,* 22, 30-51.

Apostolopoulou, E. & Liodaki, D. (2021, November 05). The right to public space during the COVID-19 pandemic. A tale of rising inequality and authoritarianism in Athens, Greece. *City, 25* (5-6), 764-784. https://doi.org/10.1080/13604813.2021.1989157

Arapoglou, V., Dimoulas, C., Richardson, C. (2021). Counting the Homeless in Greece. *Κοινωνική Πολιτική, 14,* 115-127. doi: 10.12681/sp.29081

Clover, D., & Craig, C. (2009). Street life's creative turn: An exploration of arts-based adult education andknowledge mobilization with homeless/street-involved women in Victoria. *Canadian Journal for the Study of Adult Education*, *22*(1), 21–35. https://doi.org/10.56105/cjsae.v22i1.1001

Cordero Ramos, N.& Muñoz Bellerin, M. (2019). Social work and applied theatre: creative experiences with a group of homeless people in the city of Seville, *European Journal of Social Work*, *22* (3). 485-498, DOI: 10.1080/13691457.2017.1366298

Fenge, L.A., Cutts, W., & Seagrave, J. (2018). Understanding homelessness through poetic inquiry: Looking into the shadows. *Social Work and Social Sciences Review*, *19*(3), 119–133. https://doi.org/10.1921/swssr.v19i3.1194

Gouseti, I. (2025). Precariousness and Marginality of People Experiencing Homelessness in Athens: Pathways In and Through the Street. *European Journal of Homelessness,19* (1), 43-68.

Hackett, C. (2020). Changing minds: challenging stereotypes between art and homelessness. *International journal of social, political and community agendas in the arts [online]*, *15*(3), pages 27-43. https://doi.org/10.18848/2326-9960/CGP/v15i03/27-43

Kidd, S. A. (2009). "A Lot of Us Look at Life Differently": Homeless Youths and Art on the Outside. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies*, *9*(2), 345-367. DOI: 10.1177/1532708608321402

Kwiatkowska-Tybulewicz, B. & Gábri, N. (2026). Theatre of change: a theatre community of homelessness and pedagogy. *Studies in theatre and Performance, 46*(1), 135-150. https://doi.org/10.1080/14682761.2025.2564573

McCollum, K.P. (2013). The Art of Collective Identity: How an Art from the Streets Program Fosters a Sense of Community Among the Homeless. *The Journal for Undergraduate Ethnography*, *3* (1), 1-17. https://doi.org/10.15273/jue.v3i1.8204

MIddelmann, T. (2025, October 2). Selfhood and inclusive publics: a critical disability lens and creative practice to ground collaborative homelessness research. *Frontiers in sociology, 10.* doi: 10.3389/fsoc.2025.1591246

Neel, L., & Dentith, A. M. (2004). Art and the Politics of State Control: Finding Spaces that Nurture Voice Among Homeless Women. *Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement*, *6*(1). https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/4893

Ottaway, N., King, K. & Erickson, P.G. (2009). Storying the street: transition narratives of homeless youth. *Medical Humanities, 35*. 19–26. doi:10.1136/jmh.2008.001362

Pney-Gil, D., Elefant, C. & Bat Or, M. (2025). 'These women's voices': The experiences of homeless women who participated in the "Halalu" women's choir. *The Arts in Psychotherapy, 95.* https://doi.org/10.1016/j.aip.2025.102333

Porcellana, V., Campagnaro, C., & Di Prima, N. (2020). Weaving. Methods and tools against homelessness between anthropology and design. *Anthropologia, 7*(2), 63-82. http://dx.doi.org/10.14672/ada2020168663-82

Roy, A., Kennelly, J., Larkins, C. & Rowley, H. (2021). A critical discussion of the use of film in participatory research projects with homeless young people: an analysis based on case examples from England and Canada. *Qualitative research, 21(6)*, 957-974. https://doi.org/10.1177/1468794120965374

Sakamoto, I., Khandor, E., Chapra, A., Hendrickson, T., Maher, J., Roche, B. & Chin, M. (2008). Homelessness – Diverse Experiences, Common Issues, Shared Solutions: The Need for Inclusion and Accountability. Toronto: Factor-Inwentash Faculty of Social Work, University of Toronto.

Serpa, R.C. (2022). Providing an Authentic Voice? Understanding Migrant Homelessness through Critical Poetic Inquiry. *Social Sciences, 11*(1), Art. No.6. https://doi.org/10.3390/socsci11010006

Tariq, S., Reed, T., Auger, J., Bowdridge, B., Larsen, M., Lawson, J., Whaley, A., Grewal, E.K., Johnson, N.G., Westby, S. & Campbell, D.J.T. (2025). Illustrating stories of stigma from the perspective of people living with diabetes while experiencing homelessness: An arts-based community participatory research project. *Diabetic medicine, 42* (11). https://doi.org/10.1111/dme.70113

Untea, I. (2018). Homelessness in the Urban Landscape. *The Monist, 101*(1), 17-30. https://doi.org/10.1093/monist/onx032

Vaccaro, M.E. (2023). Reflections on 'doing' participatory data analysis with women experiencing long-term homelessness. *Action Research*, *21*(3), 332–350. DOI: 10.1177/1476750320974429